

AZ ÓSI KÜLDÖTT.

A MODERN magyar regényírás sok törekvéseiben elszakadt regény-
 őseitől, és maga-kereső, új utakon jár. De van egy örök-
 lött ihletstigmatizációja, amely örökre, kínra gyötéri a leg-
 máibb szabású írókat is: a történeti regény ingere. Mintha minden
 jel arra mutatna, hogy a még meg nem írt magyar regénynek ebből az
 irányból kell megjönnie. A történeti regénynek egyébként különös,
 magányos, mondhatni: meg nem oldott helyzete van. Erősen emlé-
 keztet a ritkán megjárható hegyóriásokra, amelyekre nem egy, de
 mindenesetre egyéni út vezet s esetleges, magasságukba jutva koc-
 kázatos, változó kilátást nyujtanak. Viszont a társadalmi regény, ha
 átmenetileg is, de újabb alakulatú formát mutat. Új műformai szin-
 thezis érzik-látszik benne. Igaz, hogy máris a sablon réme fenyegeti
 s annak ellenére, hogy az irodalom területét bővítette, felvevő képes-
 ségét fokozta s nem ritkán oly talajra is elsodorta, amely már önmagá-
 ban is megpecsételi esztétikai érték-sorsát, mégis csak a mai élet
 temperamentumából való. Közben azonban belső formája egészen
 elváltozott. A mese nyugalmas bőségét, a lélekrajz szilárd egységét
 felbontotta a beléömlött szubjektív hang, s mintha a külső valóságok
 ereje kimerült vagy megünt lett volna, helyükbe a lélek gyökér-
 szálaig lenyúló, ennek ösztönös sejtelmeibe elvesző mélységei fölött
 játszó vagy vívódó pschiologizálás lépett. A regény anyaga fölött
 tehát az író lelkének elvonásokra beállított intellektuális képzelete
 lebeg, amely kiszívja az életet, a valóság melegét belőle s vagy a jelen,
 vagy a jövő utópiáinak kérdésére könyörtelenül tördeli szét a ma
 világát. Az irodalmat itt legtöbbször már csak a kompozíció jelenti,
 amely erősen drámai menetű és érdekű, amely azonban igen sokszor
 már áthajlik a filmszerűség pillanat-képeinek technikájába. Bármilyen
 paradoxonnak lássék is, legújabb regényirodalmunk, eseményességé-
 nek minden izgalmas hőfoka vagy naivsága ellenére is, elvont, épügy,
 mint a modern festészet és szobrászat. A történeti regényírás nem mutat
 ilyen új formákra törő s a mai étellel párhuzamosan haladó elváltozást.
 Problémája alapjában ma is, csakúgy, mint azelőtt, egy történet-
 szemléleti kérdés, mi fontosabb: a milieu, avagy az egyén, s milyen
 a milieuról filozófiája. Aszerint, hogy az író hová helyezi el a hang-
 súlyt, s életnézetének milyen sugarával világítja át, készíti el a törté-
 nelem világából a maga világképére mintázott anyagát, kapjuk a törté-
 neti regény változatait. Száz esztendeje tart a vita elméletben és
 gyakorlatban arról, hogy kinek van igaza a történelem regény-ábrázo-

lásában s meddig terjed a történeti tény körül az író szabadsága s a történelem szellemének tilalomfája. Etekintetben nehéz s talán minden esetben nem is lehet mindig kizárólagos érvényességre jutni, annál kevésbbé, mert hiszen «Klió is — Muzsa». A fejlődés azonban, amelyet talán legerősebben a relativizmus iránya táplált, az írói alkotás javára hozott eredményeket. E fejlődés leglényegesebb eredménye pedig az, hogy bonyolultabb lett a lélekrajz s ezáltal, s anélkül, hogy a sok lelki elemzés eltüntette volna a lelket — a tények kényszerűen útját állta ennek! — az eddiginél szubjektívebb levegő áramlott végig az adatok, események eddig talán zordonul kötő eresztékein. Lehetetlen nem látni, hogy itt valami, belőlünk meritett lelki visszavetítés, átjátszás folyamata ment végig, amelytől már csak egy lépés a történelem analógikus felfogása és értelmezése. Ez a történeti regényírás, amely a mi lelki távlatunkból szemléli a multat, céljaiban is módosul. Többet akar, mint akár a kort illusztrálni, akár egy történelmi gondolatot igazolni vagy bizonyítani. E ponton a regényíró szemléletében a történet szimbolumá finomul, amellyel el akarja mélyíteni az élőket. A fejlődés e fordulatába lép be Tormay Cecile regénye: Az ősi küldött.

* * *

Ha az ember átolvasta Tormay Cecile könyvét, az első, általános benyomás, amely benne összegeződik, önkéntelenül is az író alkotó erőinek megismerése felé fordul s nem is annyira a tárgytól, mint ezektől várja a műélvezet tudatosítását. Tormay Cecile lelki «szenzórium» nem engedi magához közel a felszínes életet, nem is ereszkedik le annyira hozzá, hogy írása a külső élet egyenletét jelentse. Az emberek, az események a dolgok fényét, hangját, történetét, amelyek csak percnyi értékűek és villanásúak, nem fogadja be. Csak ott lesz érzékeny, ahol mélységet, értelmet sejt és talál. Látása ekkor is nyugodt marad, tekintete nem siet el semmit. Ihlete nem izgatja fel, de tiszteletre hangolja a nagy összefüggések iránt, amelyekben feltárul előtte az élet belső arca. E sejtelem nyomán erősen logikus értelem világitása dolgozik, amelynek fénye azonban a szomorúság prizmáján bomlik szét, s főként oda hat el, ahol az élet és a lélek tájain a fájdalom ércében csillog a szépség aranya. Képelete, ez a középkori ötvösmester, mindig ide tér meg. A szépségen, hogy még rejtettebb s fájóbb maradjon, rajt hagyja az öröm szaggyalagott fátyolát, de alakját, körvonalait kidolgozza, cizellálja, sugárzásától s aranyos árnyékvetés szín- és hangulatpompájában ragyog fel minden. Arisztokratikus művészet ez, amelyben az előkelő ízlés és kényes műgond csak a tisztaságot fokozza, hogy élesebben és egészebben lehessen általa látni az életet. Stílus a művész, mondat az ember.

* * *

A regény a tatárjárás idejében játszik. A háttérben, mindig megrendítőbb közelséggel, a tatárok jövetele teszi nyugtalanná és elborulttá a levegő színét. Az előtérben pedig Ung vitéznek, a párizsi egyetemről hazatért fiatal magyarnak s a komáromi hattyúnak, a tatárjárásban férjevesztett Kingának tragikus szerelme omlik össze, amelybe belevész

Ung keresztény hite is. Ennek a történetnek olyan mélységei vannak, amely éppen elég ahhoz, hogy egy darab élet legyen belőle. Az esemény-bonyolítás szálai néha eltűnnek, maga a történet is megáll, vagy legalább is meglassul, elhalkul. Ilyenkor, mintha az író intését hallanók: Az egyén történetén a maga érdekeit tompító lemondásnak az alázat csendjébe kell borulnia, hogy meg lehessen rajta keresztül hallani a nemzet történetének járását. Így olvad össze főhősében, de úgy-szólván minden alakjában is, az egyén s a közösség életének kettősége nagy, gyötrődő sors-hordozássá, melynek kifelé alig látszik küzdelme, alig hallik szava, de befelé hat, itt vihar lesz s onnan akar mindent helyéből kiforgatni, ahol az emberben kezdődik a lélek s vele egy már kész világnézet. A regény alakjai viszont igen mélyről vannak felépítve, állják s meg tudják harcolni e harcot. Ez első kötetben, a főhősben, Ungban talán hiányzik egy vonás: a párizsi élet világának hatása. Vele teltebb és feszítőbb erejű lett volna az a lelki felület, amelyen összecsap benne a keresztény és pogány szellem. Így Ung lelkén nyitott, védtelen rések vannak, amelyeken át a küzdelem könnyen jut céljához. Egyébként azonban páratlanul gazdag a regény e küzdelem részekre bontásában. Mindegyik alakja egy kis miniatúr-világ, amelyben külön-külön dől el a kereszténység és pogányság sorsa. A járvány tébolyától megrémült város, Komárom; a lakosok riadt tömegélete; Ung összeomlása — s kinn a határokon a láthatatlanul vérző, szét-hulló ország — mind-mind az életért, a kereszténység segítő igazságáért küzdenek. De a lélek tépett, kevés hozzá. Mindenki veszt. Csak Kinga hangtalan, világító halála győz. Nem az író tanítása zokog fel e ravatalnál, melyről hiányzik az enyészet illata: Ezt az országot az önző, az utolsó percben hívő élők elveszítik s csak az áldozat lángjában megtisztult halottak mentik meg!

* * *

Tormay Cecile könyvének külön értékelést igénylő szépsége stílusa. Éppen olyan művészi, sűrített, kidolgozott, mint a regény egész kompozíciója. Ez a stílus-remeklés az író első novellás-kötete megjelenésétől kezdve egyre monumentálisabbá válik. Esésnek, bágyadásnak semmi nyoma, sőt frissebb, gazdagabb, elmélyítettebb, mint valaha is volt. A kritikai eszmélkedésnek kötelessége ezt az irodalmi nyilvánosság számára erről a helyről is jelenteni, amely — személytől függetlenül — az irodalom egyetemes szolgálatára van fenntartva. Tormay Cecile nyelvképzetének egészen egyéni, más-hoz nem mérhető formái vannak. Nincsen egyetlen egy közömbös vagy közömbösítő kifejezése. Szavainak dús, tömött érzet-eleme, sugárzó atmoszférája van, amelytől a mondatai rejtett, hangulati hullámlásban ringanak. Nem zeneiség ez, és mégis úgy hat, mintha a szavak belülről, nagyon messziről hangoznának valamitől, amiről nem lehet eldönteni, hogy eltűnő éneké-e vagy saját szívből szét-zúzott harangzúgás. E stílus-egységben aztán összeolvad minden. A stílus-felfogásnak s képzésnek itt már olyan határvonalán járunk, ahol a stílus fogalma összeesik az életfilozófiával, a világ egységes szemléletével. Az irodalom építő életté válik.

Brisits Frigyes.